

POVIJEST VISOKOŠKOLSKE
NASTAVE U ZAGREBU

JAROSLAV ŠIDAK

OPĆI POGLED NA TRISTOGODIŠNJI
RAZVOJ VISOKOŠKOLSKE
NASTAVE U ZAGREBU

Zameci visokoškolske nastave u Hrvatskoj stariji su od diplome kojom je car i kralj Leopold I 23. rujna 1669, ponoćom svoje vladarske vlasti, »primio, potvrdio i osnažio« uvođenje studija filozofije na isusovačkom kolegiju u Zagrebu. I sam taj studij, započet još 1662. godine, potpuno je kao 3-godišnja visokoškolska nastava dograđen 1666, dakle tri godine prije. Štaviše, već godine 1632. poduzet je pokušaj da se na istom kolegiju udari temelj nastavi teologije. Međutim, o pravom teološkom studiju može se govoriti tek od 1746. godine, a tri »tečaja« filozofije, s kojima je započela da živi »Academia nova Zagrabiensis« – kako je vladar naziva –, nisu još imala pravno značenje i slobostine jedne javne visokoškolske ustanove.

Privilegijem od 1669. vladar je objavio »da se osnutak te akademije stalno za sva buduća vremena kod svih ljudi bilo kojega staleža i položaja ima smatrati odobrenim, prihvaćenim i potvrđenim« i uz to ju je obdario »svima pravima i povlasticama« univerziteta. Prema tome, Zagrebačka akademija smjela je otada podjeljivati sve akademske časti, a njezini su slušači bili izuzeti ispod sudbenosti gradskih vlasti. Iako je vladar, na taj način, uzео Akademiju »pod posebnu zaštitu« svoju i svo-

jih nasljednika, pa iako je Hrvatski sabor 4. studenoga 1671. njegov privilegij, na molbu isusovaca, također potvrdio, on se nije mogao potpuno provesti u život. Otpor starješina reda, kojima je zagrebački kolegij bio podređen, spriječio je da »Neo Academia Zagrabiensis« – kako je saborski zapisnik naziva – postane doista univerzitet. Ona je i dalje zadržala svoje javnopravno obilježje i autonomnu sudbenost, ali akademskih časti nije mogla podjeljivati. A upravo po tome razlikovali su se i tada pravno univerziteti od akademija tj. visokih škola. Budući da je general reda 1672. godine izričito zabranio čak i to da se zagrebačka filozofija naziva akademijom, ni službena Historija isusovačkog kolegija nije se tim imenom služila sve do godine 1721, kada se ono, uz neka druga, počelo za nju sve češće upotrebljavati.

Akademija u Zagrebu ostala je u rukama isusovaca više od jednog stoljeća, do godine 1773, kada je papa njihov red ukinuo. Nastava filozofije i teologije u njoj se, poglavito pod pritiskom državne vlasti od sredine XVIII stoljeća, postepeno usavršavala i najzad je i po opsegu teoloških studija postala jednaka univerzitetskoj nastavi. Povremeno se u XVIII stoljeću javljala u Akademiji težnja da se privilegij od 1669. primijeni u cjelini i da ona doista postane »universitas«, ali su sva nastojanja poduzeta u tom pravcu ostala uzaludna, Uza sve to je privilegij i dalje, sve do u XIX stoljeće, kada je Akademija već davno prestala biti isusovačkom, lebdio njenim nastavnicima pred očima kao cilj koji bi ona morala jednom postići.

Privilegij od 1669. mogao je odigrati takvu ulogu samo zbog toga što visokoškolska nastava u Zagrebu nije prestala niti je bila, makar i privremeno, prekinuta s nestankom isusovačkog reda. Ona je, pod nadzorom zagrebačkog biskupa, nastavila s radom do onog časa kada je, u vezi s reformom čitava školstva u Habsburškoj monarhiji, dobila nov organizacioni oblik u »Kraljevskoj akademiji znanosti«, osnovanoj mandatom Marije Terezije 5. kolovoza 1776.

Kontinuitet visokoškolske nastave, koji se može bez prekida pratiti od njezinih početaka 1662. godine do otvaranja Sveučilišta 1874. i koji je, među ostalim, dolazio do izražaja i u njenom prostornom smještaju, druga je osnovna činjenica koja, uz privilegij od 1669, nesumnjivo posvjedočuje njezino postojanje kroz puna tri stoljeća, do dana današnjega. Pri tom su se njeni organizacioni oblici počevši mijenjali, a ni po svom opsegu i sadržini ona nije bila uvijek ista, ali je Akademija ipak u svakoj svojoj fazi ostala najvišom školskom ustanovom u Hrvatskoj.

Kr. Akademija znanosti (*Regia scientiarum Academia*), koja se održala do daljnje velike reforme školstva u Monarhiji godine 1850, bila je već izrazito državna, svjetovna ustanova. Ona se do 1784. godine sastojala od tri »fakulteta«, uređena kao ostale četiri akademije u ugarskoj polovici Monarhije. Iako je prvih godina imala fakultete: teološki, pravni i filozofski, a njezini su se nastavnici namještali na temelju natječaja, ipak nije ni ona postigla stupanj univerziteta. Sloboda nastave nije bila na akademijama dopuštena, sadržaj i trajanje studija razlikovali su se od sveučilišnog po smanjenom opsegu građe i manjoj dužini, a ni akademske časti nisu se u njima smjele podjeljivati. Isusovačkog rektora zamijenio je »prodirektor«, a starješina fakulteta nazivao se »senior«.

Āudući da je Josip II svojom reformom 1784. odvojio od Akademije teologiju i prenio je u Sjemenište, gdje je ona ostala do 1874, Akademija se od tada do 1850. godine sastojala opet samo od dva fakulteta: juridičkog i filozofskog.

Iako se privilegij od 1669. prilikom raspuštanja isusovačkog reda negdje zametnuo – ponovo je pronađen tek 1940. godine – ipak se u Akademiji i dalje održavala misao o sveučilištu kao svrsi njegovih povlastica. Međutim, Akademija je i prije i u doba preporodnog pokreta poslije 1835. godine bila često tako slabo popunjavana nastavnicima, da u tom pokretu, osim nekih pojedinaca iz njezine sredine, nije ostavila dubljih tragova. Nastava se u njoj do revolucije 1848. odvijala na latinskom jeziku i tek je 1846. godine književnom jeziku iliraca priznato pravo da se uključi u nastavu kao jedan od obaveznih predmeta. Pa ipak je Hrvatski sabor, u kojem je Narodna stranka u doba preporoda imala većinu, unosio tada među svoje zaključke i zahtjev da se Akademija podigne na stupanj sveučilišta, s narodnim jezikom kao nastavnim, i da se proširi uvođenjem medicinskih nauka.

Revolucija i rat protiv Mađara prekinuli su na neko vrijeme redovitu nastavu na Akademiji, a kada je politička reakcija bila već očigledno ojačala, iz Beča je 1850. godine ponovo reformiran cijeli sistem školstva u Monarhiji. Među ostalim promjenama jedna je dotadašnjoj Kr. Akademiji znanosti oduzela mogućnost daljnjeg opstanka. Filozofija, koja je već od njezina osnutka bila stegnuta na dvije godine, prenesena je u klasičnu gimnaziju kao njezin VII i VIII razred, a studij prava, isprva također ograničen na dvije godine i tek 1850. produžen na tri, preostao je kao jedino područje novo uređene *Pravoslavne akademije*.

Treća faza u povijesti visokoškolske nastave u Zagrebu, kojoj je *Regia Academia iuris* utisnula svoj pečat, potrajala je do otvorenja Sveučilišta 1874. Ni taj studij, organiziran po uzoru takvih škola u Ugarskoj, nije bio odmah izjednačen sa studijem prava na univerzitetu, ali mu se u toku šezdesetih godina postepeno sve više približavao i na kraju se od njega razlikovao još samo po tome što nije mogao završiti strogim ispitima i stjecanjem doktorata prava. Uvođenjem teoretskih predmeta studij se najzad 1868. produžio na četiri godine i njegovi absolventi nisu više bili primorani da prelazeći na neki fakultet upisuju naknadno dva ili čak i četiri semestra, ako žele da na njemu postignu doktorat. S konačnom propašću apsolutističkog režima i njegove germanizatorske politike, koja je i Akademiji na duže vrijeme nametnula njemački kao jezik nastave, hrvatski se jezik najzad u njoj 1861. godine potpuno učvrstio. Iako je ta nastava do 1871. u mnogočemu nalikovala srednjoškolskoj, ipak je njezinu znanstvenu razinu donekle osiguravao doktorat kao preduvjet trajnog namještenja za profesore.

U promijenjenim političkim prilikama poslije 1860. godine, koje su osam godina kasnije, Nagodbom hrvatsko-ugarskom, dovele i do uzakojenja autonomije za Hrvatsku, Akademija je nastavila tradiciju svojih prethodnica da uvijek iznova pokreće pitanje hrvatskog Sveučilišta. To je pitanje tada već postalo općenarodnim. Hrvatski sabor je, potaknut govorom J. J. Strossmayera, još 1861. donio zakonsku osnovu o njegovu

otvaranju, a usporedo se, opet na Strossmayerov poticaj, razvila široko zasnovana sabirna akcija koja je budućem Sveučilištu trebala da osigura potrebnu financijsku podlogu. Napokon je, zahvaljujući kraljevu boravku u Zagrebu 1869. godine, slomljen otpor koji se odozgo već više desetljeća suprotstavljao osnutku Sveučilišta. Činjenica da je njegovo otvorenje ovisilo o kraljevu osobnom odobrenju i da je ta privola uslijedila slučajnim stjecajem povoljnih okolnosti odlučila je i o imenu Sveučilišta koje je prozvano po vladaru.

Uza sve to je trebalo da prođe još pet godina da se, u sklopu općenite reforme hrvatskog školstva za bana I. Mažuranića, 19. listopada 1874. otvori najzad Sveučilište s tri fakulteta: bogoslovnim, filozofskim te pravoslovnim i državoslovnim. Akademija je u tom završnom razdoblju priprema ponijela na sebi glavni teret i njezin je ravnatelj, historičar Matija Mesić, postao prvi rektor novog Sveučilišta. Tako je kontinuitet u razvoju visokoškolske nastave u Zagrebu, na početku njezine posljednje, četvrte faze, bio još jednom vrlo jasno izražen. U svom svečanom govoru istakao ga je i rektor, koji ga je, uostalom, svojom osobom i sam najbolje oličavao.

Sadržaj privilegija od 1669. godine postao je napokon zbilja, ali su politički interesi Beča i taj put spriječili da to on bude u svima svojim pojedinostima. U austrijskoj polovici Monarhije nisu priznavali diplomama zagrebačkog Sveučilišta istu vrijednost kao diplomama svojih univerziteta, pa pitanje tzv. reciprociteta nije do kraja Monarhije bilo potpuno riješeno. Osim toga, studij filozofije je do 1885. godine trajao svega tri godine, a otvaranje Medicinskog fakulteta, predviđeno »Zakonom ob ustrojstvu« Sveučilišta, nailazilo je i dalje na odlučan otpor Pešte i Beča. Tek izuzetne prilike potkraj Prvoga svjetskog rata omogućile su Hrvatskom saboru da 1917. godine postavi vladajuće krugove Monarhije pred gotov čin – otvaranje prve godine medicinskog studija.

Organizacioni okvir za tu promjenu dao je Filozofski fakultet svojim širokim rasponom humanističkih i prirodoslovno-matematičkih nauka. Takva struktura Filozofskog fakulteta dopustila je već 1882. godine da se unutar njega otvori Farmaceutski tečaj (kasnije Odsjek), koji se do 1942. odnosno 1945. razvio u samostalan fakultet, a 1898. godine je u njoj našla mjesto i Šumarska akademija, koja se 1919. pretvorila u posebni odjel novo osnovanoga Poljoprivredno-šumarskog fakulteta.

S nestankom Habsburške monarhije 1918. godine zagrebačko se Sveučilište napokon oslobodilo političkih spona koje su sprečavale njegov daljnji razvoj i izgradnju. Ono je od tada do 1969. godine doživjelo različite promjene, pogotovu nakon Drugoga svjetskog rata, ali je u osnovi zadržalo onu organizacionu strukturu koju je dobilo prilikom svog osnutka i koja je i danas značajna za univerzitete u Srednjoj Evropi. Duboke društvene promjene koje su uslijedile nakon rata i napose proces društvenog samoupravljanja, koji je od 1954. godine postepeno zahvaćao i Sveučilište, znatno su, doduše, oslabili i organizacione veze koje su fakultete dotada spajale sa Sveučilištem, ali ni oni nisu bitno izmijenili sistem visokoškolske nastave koji na njemu postoji već gotovo jedno stoljeće kao organski nastavak i dovršenje jednog 200-godišnjeg procesa.